

Zuzanna Topolińska

Истражувачки центар за ареална лингвистика, МАНУ
Скопје

Patrząc przez cudze okulary (*infinitivus ~ subiunctivus*)

*Pamięci Dalibora Brozovicia*¹

0. Mowa będzie w tym tekście o terminologii jako przeszkodzie w widzeniu, analizie i opisie języka. Tytuł jest aluzją do faktu, że często – świadomie lub, częściej, nieświadomie – patrzymy na język poprzez siatkę terminologiczną, a więc i pojęciową, która przylega lub kiedyś przylegała do innego języka i trudno nam właściwie ocenić to, na co patrzymy. Rzecz prosta, przeszkoda jest tym większa, jeśli jest to obcy dla nas język i nie możemy sugestii, jakie niesie terminologia, skonfrontować z własnym poczuciem językowym.

W świetle moich własnych doświadczeń wyróżniam dwie grupy faktów – terminów, które mogą się stać taką przeszkodą. W pierwszym wypadku są to terminy z arsenału klasycznej gramatyki łacińskiej czy greckiej stosowa-

---

¹ Artykuł przeznaczony był pierwotnie do tomu jubileuszowego z okazji 75-lecia urodzin wybitnego językoznawcy chorwackiego Dalibora Brozovicia. Tom nigdy się nie ukazał. Brozović zmarł w 2009 roku w wieku 82 lat.

ne w opisie języków, które nie mają odpowiednich kategorii formalnych. Sugerują one podobieństwo tego, co jest w istocie różne, nieraz bardzo różne, i utrudniają wgląd w rzeczywistą strukturę opisywanych języków. W drugim wypadku są to terminy należące do lokalnych tradycji języków kodyfikowanych i opisywanych poza głównym nurtem tradycji klasycznej. Sugerują one różnice tu, gdzie ich *de facto* nie ma, i utrudniają studia typologiczne. Ujawniają te przeszkody każdy typ funkcjonalnej analizy języka, tj. analizy, która stawia sobie pytanie, jaką informację dany język gramatyzuje i jakie są wykładniki tej gramatyzacji.

Klasycznym przykładem pierwszego typu wydaje mi się rozumienie przypadku wyłącznie jako formy morfologicznej odpowiedniej klasy imion, a nie jako stosunku syntaktycznego organizującego tzw. zdanie proste. Tu należy też, na tej samej zasadzie, mechaniczne zaliczenie wokatiwu do paradygmatu przypadku. Dalej można wspomnieć na przykład o trudnościach, jakie następcza dyskusja wokół gramatyzacji medium czy passiwu w językach słowiańskich itp.

Klasycznym przykładem drugiego typu jest seria terminów odnoszących się do tzw. imperceptiwu (w starszej tradycji gramatyki polskiej: „strona nie-świadka”), tj. kategorii obecnej w tureckim i w większości języków ligi bałkańskiej, w tym również w słowiańskich językach Bałkanów, tj. w bułgarskim i w macedońskim. Znane mi są terminy: *dubitativus*, *(non)confirmativus*, *inferentialis*, *evidentialis*, *admirativus*, *mediativus*, *prekažanost* i inne, które skutecznie zaciemniają fakt, iż w grę wchodzi ta sama kategoria na różnych etapach rozwoju, przy czym punkt ciężkości przenoszony informacji przesuwają się od obiektywnie negatywnej oceny prawdziwościowej do subiektywnej oceny wyrażającej emocjonalne zaangażowanie mówiącego: zdziwienie, niewiarę, ironię... *Notabene*, myślę, że elementy gramatyzacji tej kategorii obecne są i w językach, których „normalnie” o to nie podejrzewamy, np. w polszczyźnie, gdzie jej wykładnikiem bywają peryfrastyczne konstrukcje z czasownikiem pomocniczym *mieć* (por. Topolińska 2000).

1. Chciałabym przyjrzeć się bliżej parze pojęć (i terminów) *infinitiv* i *subjunktiv*, spróbować je zdefiniować i określić ich stosunek wzajemny, wszystko to w płaszczyźnie czysto synchronicznej, z ambicją uzyskania narzędzi, które mogłyby być uniwersalnie przydatne w analizie typologicznej. Do podjęcia tego zadania skłania mnie sposób traktowania odpowiednich kategorii w gramatykach opisowych poszczególnych języków ligi bałkańskiej z jednej strony i języków słowiańskich z drugiej, sposób, który utrudnia, jeśli nie wręcz uniemożliwia funkcjonalnie zorientowaną konfrontację.

W sensie formalnym żadna z interesujących mnie kategorii nie należy do dziedzictwa praindoeuropejskiego. We wspomnianych opisach gramatycznych odpowiednie terminy przypisuje się konkretnym konstrukcjom morfologicznym – zawsze i tylko morfologicznym – na podstawie charakterystycznej dla nich strefy funkcjonalnej, a brak konstrukcji morfologicznej, która spełniałaby postawione warunki, ocenia się – *implicite* lub *explicite* – jako brak danej kategorii w systemie opisywanego języka.

1.1. *Infinitivus*. Objaśniając powstanie infinitiwu jako morfologicznej formy *verbum*, Kuryłowicz (1964: 159) pisze:

... we expect the shift *verbal abstract* > *infinitive* to take place when new productive formations of verbal abstracts oust the old one, totally or partially, in its nominal function. The indirect relation between sentence I and sentence II may then become pertinent and entail a functional (hence also a formal) change of the old abstract within sentence II. E.g.:

<i>a he writes (a book)</i>		<i>a he writes (a book)</i>
<i>A (the) writing (of a book)</i>	becomes	
<i>B he wants (the) writing (of a book)</i>		<i>B he wants (the) writing (of a book) = 'he wants to write (a book)'</i>

In this new opposition the abstract noun (*the*) *writing* is perceived as implying the subject of the basic verb (*he*) *writes*, hence the value *he wants to write (a book)* with the syntactical government imposed by *a* (accusative).

Whatever the case-form continued by a non-inflected infinitive, the origin, the value, and the verbal government of the latter are finally to be accounted for by the contrast between the old abstract noun (functioning within a sentence) and the basic sentence of the abstract noun bestowing upon it the *function of a predicate* whose subject may be explicit or not.

Joseph (1983: 34) starając się ustalić kryteria kwalifikacji określonej formy morfologicznej jako infinitiwu, proponuje definicję, zgodnie z którą:

The infinitive [...] is a member of the infinite class of verbs that fills a particular function, e.g. complement to adjectives and verbs, and allows for a certain degree of economy of description through its being posited.

Kontynuując swoje rozważania, ten sam autor określa z kolei pozycję systemową greckiej subjunktywnej *na*-konstrukcji i pisze:

...it is not an infinitive, but rather can be said to be a finite expression (by Greek-internal tests) filling the function of an infinitive (Joseph 1983: 35).

Jako komentarz do tego ostatniego stwierdzenia dodajmy jeszcze konstatację Josepha, iż:

...an insistence on one or more particular markings as **the** identifying characteristic of (non)finiteness cross-linguistically [...] is dangerous (Joseph 1983: 15).

Wszystkie powyższe cytaty miały za zadanie podkreślenie wtórności infinitiwu jako kategorii morfologicznej i prymatu kryterium funkcjonalnego w procesie kwalifikacji określonej formy werbalnej jako infinitiw. Szczególnie godne podkreślenia wydają mi się dwa momenty: (a) reakcja infinitiwu (charakterystyczna dla *verbum finitum*, a nie dla *substantivum verbale*), w której Kuryłowicz widzi cechę wyróżniającą infinitiwu wśród innych niefinitywnych form werbalnych, i (b) pragmatyczny argument Josepha, zgodnie z którym wprowadzenie morfologicznej kategorii infinitiwu służy ekonomii opisu.

1.2. *Subiunctivus*. Termin *subjunktiw* pojawia się w opisach gramatycznych zazwyczaj dla oznaczenia formy morfologicznej trybu wymaganego w ramach *consecutio temporum*, najczęściej trybu tzw. zdania podrzędnego uzależnionego od trybu wyrażenia predykatywnego w zdaniu głównym. Jest to tryb niefaktywny. Wymiennie używany bywa termin *konjunktiv*.

Tutaj interesuje mnie przede wszystkim ta sfera użyć tak rozumianego subjunktiwu, która przecina sferę użyć infinitiwu, tj. jego użycie w tzw. zdaniu podrzędnym komplementarnym, formalizującym propozycjonalny argument predykatu zdania głównego.

Spośród interesujących mnie języków bałkańskich morfologiczne formy subjunktiwu mają albański, rumuński i arumuński. Nie ma takich wyspecjalizowanych form morfologicznych *sensu stricto* ani grecki, ani słowiańskie języki Bałkanów, tj. języki, w których funkcjonuje gramatyczna (morfologiczna) kategoria aspektu werbalnego. Istnieją natomiast w tych językach „związane” formy aspektowe (*praesens* i *imperfectum* od czasowników dokonanych, które pojawiają się jako komponenty peryfrastycznych form dwu trybów nacechowanych jako niefaktywne). Tryby te w nowszych opisach gramatycznych, zwłaszcza u autorów spoza Bałkanów, określane są odpowiednio jako subjunktiw i kondycjonal, natomiast w ramach lokalnej konwencji terminologicznej pojawiają się różne etykiety opisowe, np. dla macedońskiego odpowiednio „*da*-konstrukcje” i „*ke*-konstrukcje”. *Notabene*, bułgarski i macedoński rozbudowują system form „związanych”, derywując wtórne tzw. *l*-formy (stare *participium praeteriti activi secundum*) od tematu *imperfecti*. Friedman (Фридман 1987: Summary) stwierdza:

The use of a finite verb in place of an older infinitive is a classic Balkanism. Quite commonly the finite form is subordinated to a word (particle) beginning with a dental consonant: Albanian *te*, Romanian *să*, Aromanian *s/i*, Bulgarian and Macedonian *da*, and Greek *va...* (Фридман 1987: 119).

Po czym precyzyjnie określa zakres i regularność użycia odpowiednich konstrukcji w wymienionych językach, wykazując, że wahania tego zakresu tworzą *continuum*, poczynając od albańskiego, rumuńskiego i arumuńskiego, gdzie istnieje jeszcze w ograniczonym zakresie morfologiczny infinitiw i subjunktiv, przez bułgarski i grecki, po macedoński na drugiej peryferii.

Znaczy to, że nowy bałkański *subiunctivus praesentis*, który przejął funkcje infinitiwu, nie należy już do morfologii werbalnej *sensu stricto*, ale do peryfrastyki werbalnej. *Mutatis mutandis* na podobnej zasadzie możemy mówić o subjunktywie w polszczyźnie, mając na myśli konstrukcję *żeby* (*/aby/ażeby*) + *participium praeteriti activi secundum* (por. Topolińska 2000), możemy też podobnie zakwalifikować angielską konstrukcję *to* + maksymalnie nienacechowana forma verbum, w angielskiej konwencji terminologicznej znaną jako *infinitivus*.

2. *Infinitiw* – wariant *subjunktywu*? Dotychczasowe moje rozważania to wstęp, który – jak sądzę – upoważnia mnie do zaproponowania ujednoczenia terminologicznego (i pojęciowego?), co pozwoliłoby skutecznie porównywać opisywane systemy werbalne. Proponuję uznać *infinitivus* za pozycyjny wariant *subjunktywu*.

Definicja *subjunktywu* miałaby w takim ujęciu podstawy semantyczno-syntaktyczne, a nie morfologiczne. Rozumiem go jako tryb modalnie nacechowany, niefaktywny, związany *consecutio temporum*, a więc pojawiający się prymarnie w wypowiedzeniach obejmujących więcej niż jedną konstrukcję zdaniową (w innym sformułowaniu: w wypowiedzeniach konstytuowanych przez predykaty wymagające jednego lub dwu argumentów propozycyjnych), ewentualnie też sekundarnie w wypowiedzeniach prostych o funkcji optatiwu, hortatiwu itp. Sfera użyc *subjunktywu* w poszczególnych językach jest regulowana dodatkowo przez warunki jego konkurencji z innymi niefaktywnymi trybami typu kondycjonalu czy potencjału. *Infinitiw* pojawia się regularnie w określonej wyżej sferze użyc *subjunktywu*, przy czym od języka do języka nakładane są na niego dodatkowe ograniczenia pozycyjne.

Klasyczne pozycje *subjunktywu* to niefaktywne zdanie komplementarne (tj. zdanie komplementarne zależne od *verbum*, które jednoznacznie implikuje niefaktywność swego uzupełnienia) i tzw. zdanie celowe, *ex definitione* niefaktywne. *Infinitivus* występuje tutaj regularnie po czasownikach wymuszających koreferencję pierwszego (tj. personalnego) argumentu obu propozycji: głównej i komplementarnej, a więc przede wszystkim po tzw. czasownikach modalnych i fazowych. Przy predykatkach więcej niż dwuargumentowych, w wypadku koreferencji drugiego argumentu głównej propozycji z pierw-

szym argumentem propozycji komplementarnej, zakres występowania infinitiwu jest zmienny od języka do języka, a także na różnych etapach rozwoju jednego systemu, stąd można tu podejrzewać działanie atrakcji syntaktycznej. Jest to problematyka tzw. kontroli infinitiwu, szeroko dyskutowana w literaturze przedmiotowej; por. np. polskie *Radzę Hani wyjechać jak najszybciej* (z drugim personalnym argumentem w datiwie, tj. w stosunku przypadkowym dającym pierwszeństwo argumentom personalnym), obok *Radzę Hani, żeby wyjechała jak najszybciej*, ale już raczej nie, przynajmniej w mojej polszczyźnie, *?Proszę Hanię wyjechać* (z drugim argumentem w akuzatiwie), co jeszcze w XIX wieku było dosyć rozpowszechnione. Por. też, praktycznie zleksykalizowane, *Wysłałam kupić chleb* obok *Wysłałam, żeby kupić chleb*, ale tylko *Wysłałam, żeby się uwolnić od waszego towarzystwa*, i oczywiście *Wysłałam, żeby was uwolnić od mego towarzystwa* itp., itd. Blokada powierzchniowa koreferencyjnego wspólnego argumentu obu propozycji nie wymaga dodatkowej informacji o tym, w jakim stosunku przypadkowym znajdowałby się ten argument przy formie finitywnej, ponieważ jest to *ex definitione* dla propozycji w infinitywie argument wyjściowy, tj. „nominatywny”.

Można by snuć tutaj dalsze rozważania na temat (wtórnej?) finitywności infinitiwu, która również potwierdza jego subjunktywny charakter. Mam tutaj na myśli polskie wypowiedzenia (tzw. bezagentywne, tj. z agensem nieokreślonym), jak: *Wyjechać by gdzieś daleko!...* czy *Było pomyśleć o tym wcześniej!...*, czy *Nie wychylać się przez okno!*, *Zapiąć pasy!*, czy *Dać ci kawy?...*, czy wreszcie: *Nie czas żałować róż, gdy płoną lasy!*, konstrukcja, która w staropolszczyźnie nie była ograniczona do spetryfikowanej formy przysłowia (por. Pisarkowa 1984: 139–141). Stanowią one odpowiednik bogatego asortymentu bałkańskich konstrukcji modalnych, jak np. macedońskie: *Samo da dojde prolet!...*, *Da ne si mrdnal!...*, *Da ti svaram kafe?...* czy starsze, spetryfikowane, z funkcją optatywną: *Da si živ i zdrav!*, *Da mu se nevidi!* itp.

Proponowana przeze mnie regulacja terminologiczna (i pojęciowa) wprowadza pożądany układ hierarchiczny pary: *subiunctivus* ~ *infinitivus* i umożliwia obiektywne porównywanie systemów, które różni strefa użycia tych dwu typów konstrukcji.

Literatura

- Фридман В. А., 1987, *Типологија на употребата на да во балканските јазици*, „Прилози на Одделение за лингвистика и литературна наука на МАНУ” 12/1, s. 109–119.
Joseph B. D., 1983, *The synchrony and diachrony of the Balkan infinitive*, Cambridge.

- Kuryłowicz J., 1964, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg.
Pisarkowa K., 1984, *Historia składni języka polskiego*, Wrocław.
Тополињска З., 2000, *Има ли субјунктив во македонскиот и/или во полскиот глаголски систем?*, [w:] *Полски ~ македонски. Граматичка конфронтација. Студии од морфосинтакса 3*, red. З. Тополињска, Скопје, s. 89–136.

Infinitivus ~ subiunctivus

Summary

The author proposes a new terminological regulation. She sees the infinitive as a positional variant of the subjunctive. Such a solution allows an objective contrastive analysis of systems with a different zone of use of these two constructions.

Słowa kluczowe: infinitivus, subiunctivus, języki bałkańskie.

Key words: infinitive, subjunctive, Balkan languages.